

Maciej Muskała

Instytucjonalne formy reakcji na objawy niedostosowania społecznego nieletnich w Niemczech

Spór wokół sposobu traktowania nieletnich przestępców, a w szczególności idei ich wychowania, toczy się w Niemczech, z większym lub mniejszym nasileniem, nieprzerwanie od lat sześćdziesiątych XX wieku. Polemika dotyczy tak istoty czy uwarunkowań zachowań przestępczych, jak i sposobu reakcji na nie. Stronnicy jednego z dwu stanowisk twierdzą, iż należy „przeciwdziałać wszystkim postaciom niedostatecznej socjalizacji nieletnich przy pomocy jednolitego systemu środków o czysto wychowawczym charakterze, niezależnie od tego, czy ów brak socjalizacji objawiał się w popełnianiu przestępstw, czy też w zaniedbaniu wychowawczym. Zwolennicy odmiennego stanowiska chcieli natomiast utrzymać stosowanie prawa karnego wobec nieletnich przestępców, ale chcieli też, przez włączenie wychowawczego punktu widzenia, przekształcić je w odrębny rodzaj prawa karnego”¹. Celem niniejszego opracowania nie jest relacjonowanie tego trwającego już bez mała pół wieku sporu, a jedynie przedstawienie aktualnego stanu prawnego w kwestii reakcji na zachowania dewiacyjne dzieci i młodzieży². A zatem trzeba jedynie stwierdzić, iż mimo prób ujednoczenia sposobu traktowania nieletnich przestępców i tych, którzy przejawiają inne objawy demoralizacji (nie naruszające norm prawa karnego), w niemieckim systemie obowiązuje dwutorowość rozwiązań prawnych.

Podstawowym (choć nie jedynym, o czym za chwilę) aktem prawnym regulującym problematykę zapobiegania i zwalczania przejawów niedostosowania społecznego młodzieży jest ustawa o sądownictwie dla nieletnich (*Jugendgerichtsgesetz* – JGG³) z 1923 r. (z wieloma późniejszymi zmianami). Ma ona „rodowód ściśle prawnokarny, stąd sposób jej wykładni i interpretacji mieści się w nurcie karnistycznym. Stanowi szczególne, wyodrębnione z powszechnego prawa karnego, prawo karne dla nieletnich i młodocianych, posiadające niezależne od powszechnego prawa karnego system środków reakcji prawnokarnej na przestępstwa”⁴. Ustawa ta (JGG) jest zwią-

¹ W. Heinz, Sądownictwo dla nieletnich a zapobieganie nieprzystosowaniu społecznemu nieletnich w Republice Federalnej Niemiec (z uwzględnieniem procesów selekcji oraz diversion), *Studia Prawnicze* 1988, nr 1–2, s. 37.

² Szerzej na temat tego sporu zobacz: B. Stańdo-Kaweczka, *Prawo karne nieletnich. Od opieki do odpowiedzialności*, Wydawnictwo Wolters Kluwer 2007, s. 188–193.

³ Tekst ustawy za: <http://bundesrecht.juris.de/jgg/index.html>.

⁴ J. Kuształ, *System resocjalizacji młodzieży niedostosowanej społecznie w Polsce i w Niemczech*, Kraków 2008, s. 79.

zana z ponoszeniem odpowiedzialności karnej przez młodego człowieka. Natomiast zachowania dewiacyjne, które nie spełniają znamion przestępstwa, należą do reżimu prawa opiekuńczego i mogą być rozpatrywane jako przejaw zagrożenia dobra dzieci i młodzieży na podstawie ustawy o pomocy dzieciom i młodzieży z 1990 r. (*Kinder und Jugendhilfegesetz* – KJHG⁵). Stąd też wybrane zagadnienia KJHG, jak chociażby kwestia środków pomocy, które mogą być stosowane przez sądy nie tylko w tzw. sprawach opiekuńczych czy profilaktycznych, ale i jako reakcja na czyn przestępny przez sąd dla nieletnich, zostaną przybliżone, gdyż mają one znaczenie dla prezentacji systemu profilaktyki i resocjalizacji nieletnich w Niemczech.

Ustawa o pomocy dzieciom i młodzieży ma bardzo szeroki zakres podmiotowy i przedmiotowy. Został on określony już w paragrafie pierwszym. Stanowi on, że każdy młody człowiek ma prawo do wsparcia go w rozwoju i wychowaniu ku odpowiedzialnej za siebie i społecznie użytecznej osobowości. Realizacji tych praw służy rozbudowany system pomocy. Jako jego podstawowe zadania wymienia się: *Jugendarbeit* określone w § 11 KJHG (praca z młodzieżą) – zapobieganie powstawaniu niekorzystnych sytuacji zagrażających pomyślnemu rozwojowi; *Jugendsozialarbeit* określone w § 13 KJHG (praca socjalna/społeczna z młodzieżą) – likwidowanie lub redukcja nieistniejących niekorzystnych sytuacji.

Zakres podmiotowy został wskazany w § 7 KJHG, który wyróżnia następujące grupy wiekowe: dzieci – osoby do 14. roku życia; młodzież – osoby w wieku 14–18 lat; młodzi dorośli – osoby w wieku 18–27 lat (możliwość objęcia ich pracą socjalną z młodzieżą); młody człowiek – wszystkie osoby do chwili ukończenia 27 lat.

Jak widać z poniższego wykresu zakres pomocy dla nieletnich można podzielić na: świadczenia należne i inne zobowiązania. Należne świadczenia to:

1. Praca młodzieży/społeczna praca młodzieży, wychowawcza ochrona dzieci i młodzieży (§§ 11–15); polega na popieraniu zatrudnienia młodzieży, udzielaniu pomocy stowarzyszeniom młodzieżowym oraz objęciu dzieci i młodzieży opieką wychowawczą.
2. Wspieranie wychowania w rodzinie (§§ 16–21); obejmuje środki prowadzące do scalania rodziny, różne oferty doradztwa, umożliwienie rodzinie wypoczynku, pomoc dla dziecka w sytuacji kryzysowej oraz specjalne formy zamieszkania.
3. Wspieranie w placówkach pobytu dziennego i opieka całodzienna (§§ 22–26); dotyczy takich placówek, jak: przedszkola, świetlice, żłobki.
4. Pomoc w wychowaniu (§§ 27–40); stanowi z punktu widzenia prezentacji systemu resocjalizacji nieletnich najważniejszy środek oddziaływania. Tej formy pomocy udziela się m.in. poprzez doradztwo wychowawcze, wspie-

⁵ Tekst ustawy za: <http://www.kindex.de/pro/index~mode~gesetze~value~kjhg.aspx#P57>.

ranie rodziny w zakresie pedagogiki społecznej, umieszczenie dziecka w rodzinie zastępczej, w domu wychowawczym, w innego rodzaju placówkach zapewniających mieszkanie i wychowanie oraz objęcie jednostki intensywną opieką w zakresie pedagogiki społecznej⁶.

5. Pomoc dla młodzieży pełnoletniej (§ 41); może być ona udzielana także młodzieży pełnoletniej do ukończenia przez nią 21. roku życia.
6. Inne zadania (§§ 42–60); to dziewięć różnych form wsparcia dzieci i młodzieży, z których dla analizy prezentowanego zagadnienia najważniejszym wydaje się być pomoc sądowa dla nieletnich, która szczegółowiej zostanie przedstawiona w dalszej części niniejszego opracowania.

Jak zostało już powiedziane, KJHG koncentruje się na zdarzeniach świadczących o zagrożeniu dobra dzieci i młodzieży, nie wymieniając ich jednak ściśle. „Wykładnia nakazuje przyjąć, że przejawia się ono w zaniedbaniu wychowawczym (braku opieki, egzekwowania obowiązku szkolnego, życie na ulicy) lub w prezentowaniu przez dziecko zachowań dewiacyjnych. (...) O tym, jakie zachowania stanowią o objęciu dzieci i młodzieży systemem resocjalizacji, można wnioskować na podstawie form pomocy przewidzianych przez tę ustawę:

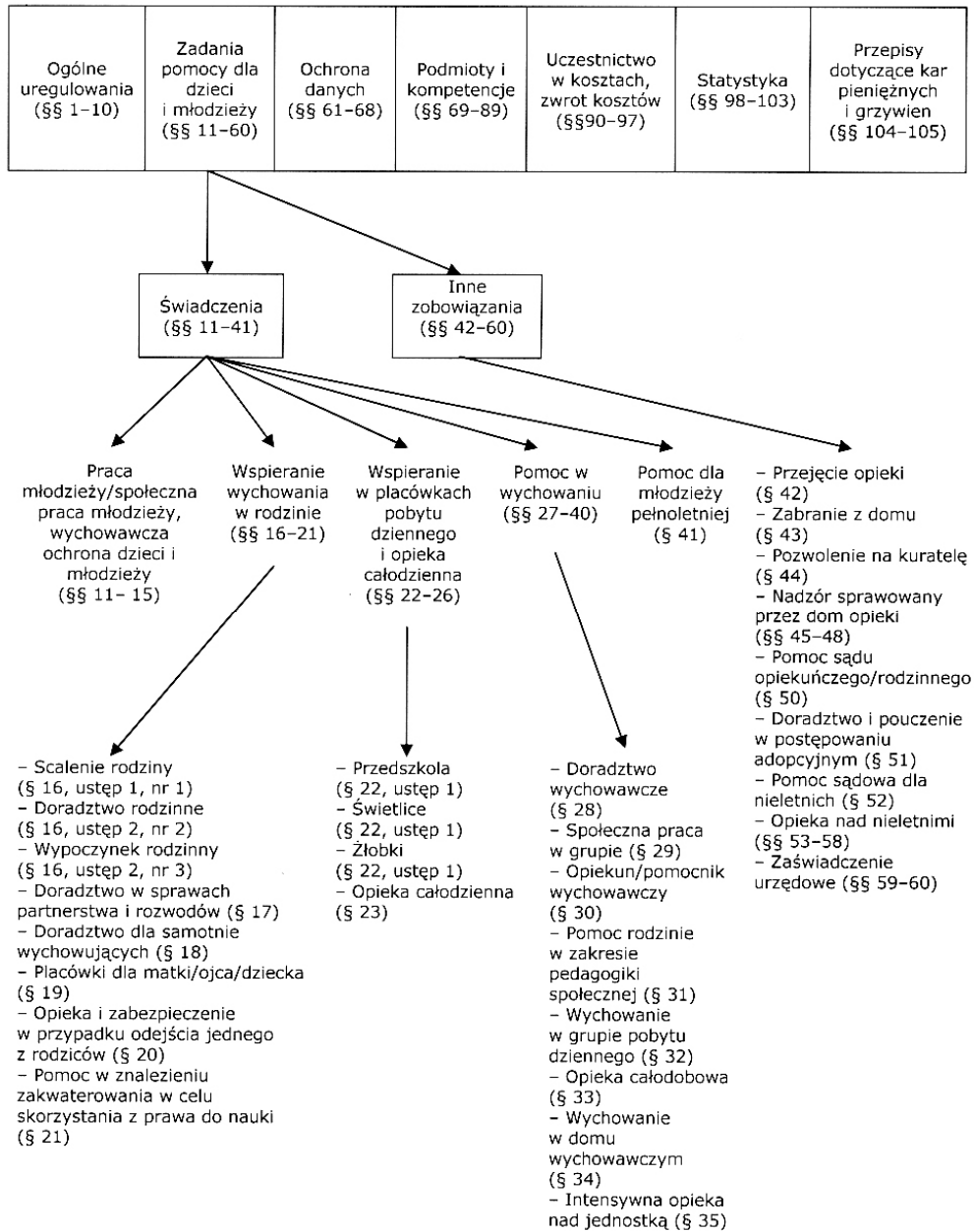
- przesłanki objęcia systemem oddziaływań resocjalizacyjnych w zakresie tzw. pomocy w wychowaniu (*Hilfe zur Erziehung* – § 28 KJHG) to braki w wychowaniu powodujące konieczność pomocy w rozwoju dziecka. Nie mogą one być rozumiane jako ułomność kompetencji rodzica-wychowawcy, ale tkwić w dziecku czy samym procesie wychowania. Ponadto pomoc w wychowaniu jest kierowana wobec dzieci i młodzieży ze względu na zachowania „rzucające się w oczy” (dewiacyjne) w sferze społecznej, takie jak: agresja, alienacja, kradzieże, kłamstwa, rywalizacja międzyrodzeństwem, uzależnienie od alkoholu, konflikty z rodzicami, trudności w kontaktach z płcią przeciwną;
- przesłanki objęcia formą pomocy określaną jako „praca socjalna z młodzieżą” (*Jugendsozialarbeit* – § 13 KJHG) to: braki w wykształceniu lub nauce zawodu, nieukończenie szkoły zawodowej lub średniej, trudności w nauce, pochodzenie i przebywanie w tzw. punktach zapalnych miasta;
- przesłanki objęcia tzw. wychowaniem instytucjonalnym (w placówce stacjonarnej) (*Heimerziehung* – § 34 KJHG) to: ucieczka z domu i zachowania określone jako braki socjalizacyjne⁷.

---

⁶ W ramach tych ostatnich działań stosuje się *Erlebnispädagogische Therapie*, polegającą między innymi na umieszczaniu dzieci i młodzieży z dala od ich często patologicznego środowiska. Odległość bywa niejednokrotnie znaczna, bo trafiają oni do blisko pięćdziesięciu krajów świata, w tym do Polski.

⁷ J. Kuszał, System resocjalizacji młodzieży..., s. 74.

Schemat funkcjonowania niemieckiej ustawy o pomocy dla dzieci i młodzieży

Źródło: Hillenbrand C., *Pedagogika zaburzeń zachowania*, Gdańsk 2007, s. 133.

Zgodnie z § 8 KJHG dzieci i młodzież muszą wyrazić zgodę na wszelkie dotyczące ich działania, podejmowane w ramach publicznego systemu pomocy młodzieży. Zawsze jednak będzie istniała taka kategoria młodzieży, która nie zaakceptuje żadnej z tradycyjnych form pomocy. Odpowiedzią na taką sytuację jest *mobil Jugendarbeit*⁸, czyli udzielanie pomocy w środowisku, w którym potrzebujący pomocy się znajdują. Klasyczną formą pracy mobilnej jest szeroko już rozpowszechniony i opisany w literaturze *streetworking*⁹. Warto w tym miejscu odnotować wyływającą z tych samych założeń prakseologicznych formę działań, określaną jako *niedriscswellige Arbeit* – działania o niskim progu dostępu. To rodzaj pracy, którego adresatami jest młodzież, która nie chce się podporządkować wymogom obowiązującym w funkcjonujących instytucjach pomocowych, w tym przypadku jednak nie musi tego czynić¹⁰.

Inne akta prawne regulujące kwestie związane z ochroną, profilaktyką i resocjalizacją dzieci i młodzieży to: ustawa o ochronie młodzieży (*Jugend-schutz Gesetz*), której celem jest ochrona młodzieży przed demoralizacją. Reguluje ona szereg różnych kwestii, takich jak: posiadanie „twardych” narkotyków i handel nimi, uzależnienie od alkoholu i narkotyków, uczestnictwo w dewiacyjnych grupach rówieśniczych, przebywanie młodzieży w lokalach nocnych i spożywanie alkoholu, sprzedaż artykułów tytoniowych, a także problematykę ochrony dzieci i młodzieży przed niekorzystnym wpływem środków masowego przekazu, w tym także Internetu; ustawa o wykonywaniu kary pozbawienia wolności i pozbawiających wolności środków poprawczych i zabezpieczających (*StrafVollzugsGesetz – StVollG*), która poza kwestiami zawartymi w samym tytule ustawy reguluje także wykonywanie kary pozbawienia wolności w zakładach karnych dla nieletnich. Nadmienić jednak trzeba, że czas jej obowiązywania dobiega końca. Zgodnie z nowelizacją Konstytucji z 2006 r. „kompetencje ustawodawcze w dziedzinie wykonywania kar i środków przekazano poszczególnym landom. Ustawa (...) obowiązuje do czasu, kiedy organy ustawodawcze landów skorzystają z przyznaných im uprawnień i uchwalą własne ustawy regulujące wykonywanie kar i środków pozbawiających wolność”¹¹.

Dla prezentacji systemu resocjalizacji nieletnich w Niemczech punktem wyjścia będzie ustawa o sądownictwie dla nieletnich (*Jugendgerichtsgesetz – JGG*), która zakres podmiotowy określa w sposób następujący.

---

⁸ Zob. np. <http://www.mobile-jugendarbeit-stuttgart.de>.

⁹ Zob. m.in.: *Streetworking – teoria i praktyka*, E. Bielecka (red.), *Pedagogika Społeczna* 2005, nr 4; A. Kurzej, *Dzieci ulicy*, Kraków 2008; D. Cuff, *Dziecko na ulicy*, Warszawa 2006.

¹⁰ Szerzej na temat różnorodnych form *niedriscswellige Arbeit* patrz: D. Urbanik-Zajac, *Praca z młodzieżą niedostosowaną społecznie. Doświadczenia niemieckie*, *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze* 1996, nr 6, s. 41–44.

¹¹ B. Stańdo-Kawicka, *Cele wykonywania kary pozbawienia wolności w krajach europejskich*, *Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych* 2007, nr 1, s. 305.

Zgodnie z § 1 JGG, nieletnim jest ten, kto w czasie popełnienia czynu ukończył 14 lat, ale nie ukończył 18. roku życia. Młodocianym zaś ten, kto w czasie popełnienia czynu ukończył 18 lat, a nie ukończył 21. roku życia. Paragraf 3 JGG precyzuje: „Nieletni jest odpowiedzialny karnie, kiedy w czasie popełnienia czynu za względu na cielesny i umysłowy rozwój był wystarczająco dojrzały, aby rozpoznać bezprawność czynu i działać z rozeznaniem. W celu wychowania nieletniego, który ze względu na braki dojrzałości nie ponosi odpowiedzialności, sędzia może zastosować takie środki, jak sędzia opiekuńczy”.

Kategorie wiekowe i odpowiadające im środki prawne stosowane przez uprawnione organy

Grupy wiekowe	Dzieci (poniżej 14. roku życia)	Nieletni (od 14 do 18 lat)	Młodzi dorośli/ młodociani (od 18 do 21 lat)	Dorośli (21 lat i starsi)
Odpowiedzialność karna	Nie podlegają odpowiedzialności	Warunkowo odpowiedzialni	Całkowita odpowiedzialność karna (wyjątek: § 20 StGB)	Całkowita odpowiedzialność karna (wyjątek: § 20 StGB)
Właściwość rzeczowa	Urząd ds. Młodzieży Sąd rodzinny Sąd opiekuńczy	Prokuratura dla nieletnich Sąd dla nieletnich (wyjątki: §§ 102, 103 Abs. 2 S. 2 JGG)	Prokuratura młodzieżowa/dla nieletnich Sąd dla nieletnich (wyjątki: §§ 102, 103 Abs. 2 S. 2 JGG i V. m. § 112 S. 1 JGG)	Prokuratura dla dorosłych Sąd karny (wyjątek: § 103 Abs. 2 S. 1 JGG)
Środki prawne	Przewidziane w KJHG (ustawa o pomocy dzieciom i młodzieży)	Przewidziane w JGG (ustawa o sądownictwie dla nieletnich)	Decyzją sądu sankcje z JGG lub StGB – § 105 JGG. Stosując środki przewidziane w Kodeksie karnym, obligatoryjne złagodzenie kary – § 106 JGG	Przewidziane w StGB (Kodeks karny)

Źródło: opracowano na podstawie Heinz W., Strafsanktionen im deutschen Jugendstrafrecht Ziel, Handhabung und Wirkungen, tekst dostępny na <http://www.uni-konstanz.de/rf/kis/heinz-sanktionen-jugendstrafrecht-24-thesen.htm>

Dzieci do 14. roku życia są bezwzględnie nieodpowiedzialne, „znaczy to, iż np. działania policji są ograniczone tylko do zarejestrowania faktu popełnienia wykroczenia lub przestępstwa, zanotowania danych personalnych i oddania dziecka pod opiekę rodziny lub prawnych opiekunów”¹², natomiast

¹² R. Juras, Aspekty wychowawcze i karne w prawie niemieckim w odniesieniu do nieletnich i młodocianych przestępców, Przegląd Więziennictwa Polskiego 2002, nr 34–35, s. 149.

nioletni w wieku 14–18 lat odpowiadają karze tylko warunkowo. Warunkiem tym jest osiągnięcie dojrzałości cielesnej i umysłowej, która pozwala na rozpoznanie bezprawności czynu. „Wymaganie dojrzałości jest związane ze zdolnością do rozeznania (w sensie emocjonalnym i poznawczym) oraz ze zdolnością do kierowania swoim postępowaniem (w sensie wolitywnym). Oznacza to przede wszystkim zdolność do zawinienia”¹³.

Młodociany (18–21 r.ż.) jest bezwzględnie odpowiedzialny karze. Jednak zgodnie z § 105 JGG sędzia może zastosować wobec niego przepisy dotyczące nieletnich, orzekając wówczas środki wychowawcze, poprawcze lub karę dla nieletnich, jeżeli:

- całkowita ocena osobowości sprawcy i jego warunków środowiskowych wskazują, że w czasie popełnienia czynu ze względu na cielesny i umysłowy rozwój należy zrównać go z nieletnim;
- jeżeli ze względu na rodzaj i okoliczności lub pobudki popełnienia czynu, należy go traktować jak czyn nieletniego.

System instytucji zaangażowanych w proces resocjalizacji

Zgodnie z obowiązującą zasadą subsydiarności obowiązek pomocy dzieciom i młodzieży spoczywa przede wszystkim na rodzinie. W przypadku nie realizacji przez nią praw dziecka do wychowania może ono liczyć na wsparcie ze strony podmiotów pomocy publicznej oraz współpracujących z nimi organizacji społecznych

Najważniejszą instytucją, bo posiadającą w zasadzie kompetencje decyzyjne we wszystkich sprawach dotyczących młodzieży w systemie resocjalizacji i pomocy młodzieży społecznie niedostosowanej w Niemczech, jest Urząd ds. Młodzieży¹⁴ (*Jugendamt*). W jego gestii, a w zasadzie jego organów, jak chociażby Komisji ds. Pomocy Młodzieży, leży spełnianie zadań pomocy dla dzieci i młodzieży nałożonych przez KJHG i wykonywanie wszelkich wynikających z niej świadczeń, także tych, które wynikają z delegacji JGG¹⁵. „Pomoc *Jugendamt*u rodzicom, których dzieci popełniły wykroczenie lub przestępstwo, następuje nie poprzez decyzje sądu, lecz na podstawie informacji przekazanych przez policję lub na prośbę rodziców”¹⁶.

Ustawa o sądownictwie dla nieletnich (JGG) tworzy jako właściwe w sprawach nieletnich naruszających normy prawa karnego odrębne sądy

---

¹³ J. Kusztal, System resocjalizacji młodzieży..., s. 66.

¹⁴ W literaturze polskiej występujący również jako Urząd Opieki nad Nieletnimi; zob. np. R. Juras, Aspekty wychowawcze..., *op. cit.*

¹⁵ Szczegółowo na temat funkcjonowania Urzędu ds. Młodzieży w Darmstadt zob. M. Jedeko, Instytucyjne formy pomocy socjalnej i wychowawczej w Darmstadt, *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze* 1982, nr 2.

¹⁶ R. Juras, Aspekty wychowawcze..., s. 151.

dla nieletnich. Są one właściwe dla wszystkich przestępstw popełnionych przez nieletnich, gdy tylko celem jest orzeczenie środków wychowawczych, dyscyplinujących oraz kar dodatkowych (§ 33 JGG, § 39 JGG).

W niemieckich regulacjach, o czym była już mowa, „przejawia się znaczny udział czynnika społecznego, przede wszystkim poprzez powiązanie postępowania w sprawach nieletnich z Urzędem ds. Młodzieży, który sprawuje doniosłą funkcję w każdej sferze życia młodego człowieka i ma szeroki wachlarz możliwości w zakresie ochrony praw dziecka i ingerencji w każdy obszar jego aktywności życiowej”¹⁷. Urząd poprzez pomoc sądową młodzieży (patrz poniżej), która administracyjnie mu podlega, jest w zasadzie jedyną instytucją, z którą współpracuje sąd. Udział czynnika społecznego uwidacznia się choćby w składzie sądu dla nieletnich. Sąd ławniczy (§ 40 JGG) jako jedna z dwóch postaci składu sędziowskiego składa się z jednego sędziego oraz zaproponowanych i wybranych przez komisję działającą w Urzędzie ds. Młodzieży dwóch przedstawicieli tej komisji. W tym składzie sąd jest właściwy zasadniczo dla wszystkich przestępstw popełnionych przez nieletnich. Izba sądowa, jako druga postać składu orzekającego w sądach nieletnich (§ 41 JGG), orzekająca w składzie trzech sędziów i dwóch ławników, stanowiąca sąd pierwszej instancji, rozpatruje ciężkie przestępstwa nieletnich, sprawy recydywistów, popełnione wraz z dorosłym, a także te przejęte od sądu ławniczego, również jako sąd apelacyjny.

Niezwykłą rolę w sądach dla nieletnich, jak i całym systemie profilaktyki i resocjalizacji nieletnich w Niemczech odgrywa pomoc sądowa młodzieży¹⁸. Na mocy § 52 KJHG Urząd ds. Młodzieży realizujący pomoc dla dzieci i młodzieży¹⁹ ma za zadanie współdziałać z sądem dla nieletnich zgodnie z § 38 JGG, który reguluje prawne podstawy funkcjonowania pomocy sądowej. Pomoc sądowa jest świadczona na każdym etapie postępowania, a na celu ma wspieranie nieletniego oraz chronienie przed szkodliwymi następstwami kontaktu z wymiarem sprawiedliwości. Świadczona jest, począwszy od etapu przygotowawczego, gdzie pomocnik sądowy uczestniczy np. w diagnozie nieletniego. Z kolei, w czasie trwania procesu, pomoc sądowa wypowiada się w kwestii doboru proponowanych środków wychowawczych, czy zapewniając alternatywne formy opieki, zamiast umieszczenia w areszcie dla nieletnich, czy też inicjując pozasądowe formy rozstrzygnięcia sporu, w tym przeprowadzając postępowanie mediacyjne. Skończywszy na etapie wykonawczym, gdzie pomoc sądowa m.in. „do czasu powołania kuratora

¹⁷ J. Kusztal, System resocjalizacji młodzieży..., s. 102.

¹⁸ J. Kusztal, Zapobieganie marginalizacji społecznej młodzieży – doświadczenia niemieckie, (w:) W. Kubik SJ, B. Urban (red.), Uwarunkowania i wzory marginalizacji społecznej współczesnej młodzieży, Kraków 2005, s. 575–582.

¹⁹ Patrz schemat funkcjonowania niemieckiej ustawy o pomocy dla dzieci i młodzieży zamieszczony na stronie 116.

sprawującego ewentualnie orzeczony nadzór nad nieletnim (...) nadzoruje wykonywanie nałożonych na nieletniego obowiązków i poleceń (z którym już po jego powołaniu ściśle współpracuje – uwaga autora) (...). Podczas wykonywania orzeczonych środków pozostaje w ścisłym kontakcie z nieletnim, sprawuje więc aktywną rolę w procesie resocjalizacji nieletniego²⁰.

Jak widać z zaprezentowanego obszaru działań pomocy sądowej młodzieży, brak w Polsce odpowiednika tej instytucji. W naszym systemie kompetencje te są rozłożone na szereg instytucji biorących udział w postępowaniu w sprawach nieletnich: od kuratora przez ośrodki diagnostyczne czy mediacyjne, aż po placówki czy instytucje zaangażowane w realizację środków wychowawczych nałożonych na nieletniego.

Ciekawą i wartą prezentacji instytucją systemu resocjalizacji w Niemczech jest sąd uczniowski. To stosunkowo nowa koncepcja reakcji na zachowanie nieletniego naruszającego normy prawa karnego. Inicjatywa ta zrodziła się na początku lat 90. ubiegłego wieku w USA, zaś w Niemczech pierwsze tego typu instytucje powstały pod koniec 2000 r. w Bawarii. Trzeba jednak dodać, że Niemcy, przenosząc tę ideę na swój grunt, nie uczynili tego bezrefleksyjnie i dokonali szeregu zmian, dostosowując tę instytucję do przyjętej koncepcji pedagogiczno-kryminologicznej. Odmienności sprowadzają się głównie do daleko idącego odformalizowania. „Istota działania sądów uczniowskich sprowadza się do stwierdzenia, że nikt tak dobrze nie rozumie młodych ludzi, jak ich rówieśnicy, których opinia często jest ważniejsza od zdania dorosłych”²¹. Sędzią w takim sądzie może zostać, po zgłoszeniu takiej woli, uczeń każdego typu szkoły w wieku 14–20 lat. Decyzję o przekazaniu sprawy do rozpatrzenia przez tę instytucję podejmuje prokurator, który w systemie niemieckim zajmuje szczególne miejsce. Na mocy § 36 JGG w postępowaniu w sprawach nieletnich musi być ustanowiony prokurator do spraw nieletnich, od którego wymaga się umiejętności wychowawczych. Prokurator zachowuje daleko idące uprawnienia. Do jego kompetencji należy prowadzenie śledztwa, a po jego zakończeniu może on wnieść do sądu aktu oskarżenia lub zgodnie z § 45 JGG nawet bez zgody sądu umorzyć postępowanie, jeżeli np. środki wychowawcze zostały już wykonane lub wdrożone. Może także odstąpić od ścigania sprawcy i za zgodą lub bez zgody sądu dla nieletnich zaproponować orzeczenie wobec nieletniego odpowiednich środków wychowawczych. Przekazana w ramach swych uprawnień do sądu uczniowskiego sprawa musi spełniać szereg przesłanek. Przestępstwo, którego dopuścił się nieletni (bo tylko ich dotyczy ta procedura), nie może być ciężkim przestępstwem, a kwestia winy i stanu faktycznego

---

²⁰ J. Kusztal, *Zapobieganie marginalizacji...*, s. 577.

²¹ A. M. Chomiuk-Żywałewska, *Instytucja „sądów uczniowskich” w Niemczech jako alternatywne rozwiązanie przeciwdziałania przestępczości nieletnich*, *Prokuratura i Prawo* 2008, nr 3, s. 140.

sprawy nie może budzić żadnych wątpliwości. Ponadto sprawca musi wyrazić zgodę na poddanie się osądowi sądu uczniowskiego. „Zasadą funkcjonowania sądów uczniowskich jest to, iż jeden przypadek rozpatrują trzej uczniowie, którzy nie mogą pochodzić z tej samej szkoły, ani z bezpośredniego otoczenia sprawcy. Przygotowanie posiedzenia koordynowane jest przez wykwalifikowanego pedagoga, nie tylko wspomagającego działalność szkolnego gremium, ale również uczestniczącego w jego posiedzeniach. Podkreślić należy, że decyzje podejmowane są wyłącznie przez uczniów, a rola pedagoga sprowadza się do biernej obserwacji toczących się prac. (...) Końcowa decyzja gremium formułowana jest na piśmie. Uczniowie orzekający mogą nałożyć na sprawcę obowiązek określonego zachowania. Sądy uczniowskie nie są ograniczone w wyborze sposobu zachowania się sprawcy, dlatego zdaniem twórców projektu podejmowane przez nich decyzje powinny być jak najbardziej twórcze, samodzielne i przede wszystkim dostosowane do indywidualnego przypadku”²².

Ale szkoła to nie tylko obszar działania sądów uczniowskich, jej miejsce w systemie profilaktyki i resocjalizacji nieletnich jest dużo istotniejsze i określa je ustawa o pomocy dzieciom i młodzieży. Szkoła jest zobowiązana do współpracy z instytucjami pomocy społecznej i Urzędem ds. Młodzieży, które realizują na terenie szkoły szereg programów profilaktycznych.

„Zadania szkoły koncentrują się na:

- niesieniu pomocy w pokonywaniu problemów życiowych, trudności w nauce, aklimatyzacji w szkole,
- działaniach profilaktycznych: organizacji czasu wolnego, wdrażaniu projektów i programów profilaktycznych,
- pracy z uczniami społecznie wykluczonymi, zaniedbanymi społecznie czy określonymi jako niedostosowani”²³.

Działalność organizacji społecznych, stowarzyszeń, fundacji, a także podmiotów o charakterze wyznaniowym, jak Deutsches Caritasverband czy Dzieło Diakoniczne Kościoła Ewangelickiego w Niemczech – Diakonisches Werk der Evangelischen Kirche in Deutschland²⁴, wspierających system resocjalizacji nieletnich w Niemczech, obejmuje bardzo szeroki zakres form: od realizacji czy wykonywania środków orzeczonych przez sąd nieletnich, przez działania profilaktyczne i pomocowe, jak choćby organizowanie i ułatwianie kontaktów z rodziną, pomoc w zdobyciu miejsca pracy i wykształce-

---

²² *Ibidem*, s. 141–143.

²³ J. Kusztal, System resocjalizacji młodzieży..., s. 116.

²⁴ M. Wiegand, Sozialsystem und social Arbeit in der Bundesrepublik Deutschland, Frankfurt am Main 1999.

nia, organizowanie terapii uzależnień, aż po pomoc następczą czy postpenitencjarną²⁵.

Przykład takiej instytucji stanowi Internationaler Bund²⁶. Organizacja ta posiada na terenie całych Niemiec blisko 700 ośrodków. Zakres jej aktywności obejmuje szerokie spektrum działań, a dotyczy opieki, kształcenia, zdrowia, pomocy socjalnej. Internationaler Bund realizuje wiele projektów międzynarodowych z partnerami z 30 krajów, w tym z Polski²⁷.

Środki prawne, jakimi dysponuje sąd nieletnich²⁸

System sankcji prawnych w ustawie o sądownictwie dla nieletnich – JGG „odznacza się stopniowaniem intensywności interwencji, przewidując tylko na ostatnim miejscu karę dla nieletniego, czyli prawdziwą karę kryminalną. Stąd ustawa ta – w odróżnieniu od ogólnego prawa karnego – przewiduje szeroko rozbudowane możliwości stosowania różnego rodzaju środków reakcji (sankcji) jeszcze przed wyrokiem lub rezygnacji ze stosowania sankcji”²⁹.

Ustawa ta jako następstwa czynu karalnego wskazuje:

- środki wychowawcze (*Erziehungsmassregeln* – § 9 JGG) jako polecenie (*Weisungen*) oraz pomoc w wychowaniu (*Hilfe zur Erziehung*) – regulowane w KJHG!
- środki dyscyplinujące (*Zuchtmitteln* – § 13 JGG), na które składają się: grzywna (*Verwarnung*), obowiązki (*Auflagen*), areszt dla nieletnich (*Jugendarrest*),
- kary dla nieletnich (*Jugendstrafe* – § 17 JGG)³⁰.

---

²⁵ Zob.: M. Szarek, Działalność instytucji pozarządowych zajmujących się opieką nad dzieckiem i rodziną w regionie Essen w RFN, *Opieka-Wychowanie-Terapia* 1991, nr 4; tegoż, Działalność świetlicy miejskiej w Offenbach, *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze* 1999, nr 3.

²⁶ <http://www.internationaler-bund.de>.

²⁷ Przykładem takiej współpracy jest choćby ośrodek wychowawczy w Grójcu; na ten temat zob. J. Kusztal, Polsko-niemiecki projekt pomocy młodzieży w Grójcu nad Dunajcem, *Auxilium Sociale* 2005, nr 2 (34).

²⁸ Opracowane głównie na podstawie ustawy o sądownictwie dla nieletnich – JGG; F. Dunkel, *Juvenile Justice In Germany: Between Welfare and Justice*, (w:) J. Junger-Tas, S. H. Decker (red.), *International Handbook of Juvenile Justice* 2006, s. 225–262, oraz W. Heinz, *Strafsanktionen im deutschen Jugendstrafrecht Ziel, Handhabung und Wirkungen*, tekst dostępny na <http://www.uni-konstanz.de/rtf/kis/heinz-sanktionen-jugendstrafrecht-24-thesen.htm>.

²⁹ W. Heinz, *Strafsanktionen...*, *op. cit.*, s. 45.

³⁰ W polskiej literaturze istnieje różnorodne nazewnictwo następstw czynów karalnych; zob. m.in.: M. Kalinowski, *Przykłady praktycznych modeli resocjalizacyjnych w różnych krajach*, (w:) B. Urban, J. M. Stanik (red.), *Resocjalizacja*, t. I, Warszawa 2007, s. 219–220. W niniejszym opracowaniu posługuje się nomenklaturą przyjętą w swoich pracach przez J. Kusztal.

Zgodnie z zasadą subsydiarności zawartą w § 5 JGG środki dyscyplinujące i kara dla nieletniego może być orzeczona przez sąd tylko w wypadku, gdy środki wychowawcze są nie wystarczające.

1. Środki wychowawcze (*Erziehungsmassregeln*)

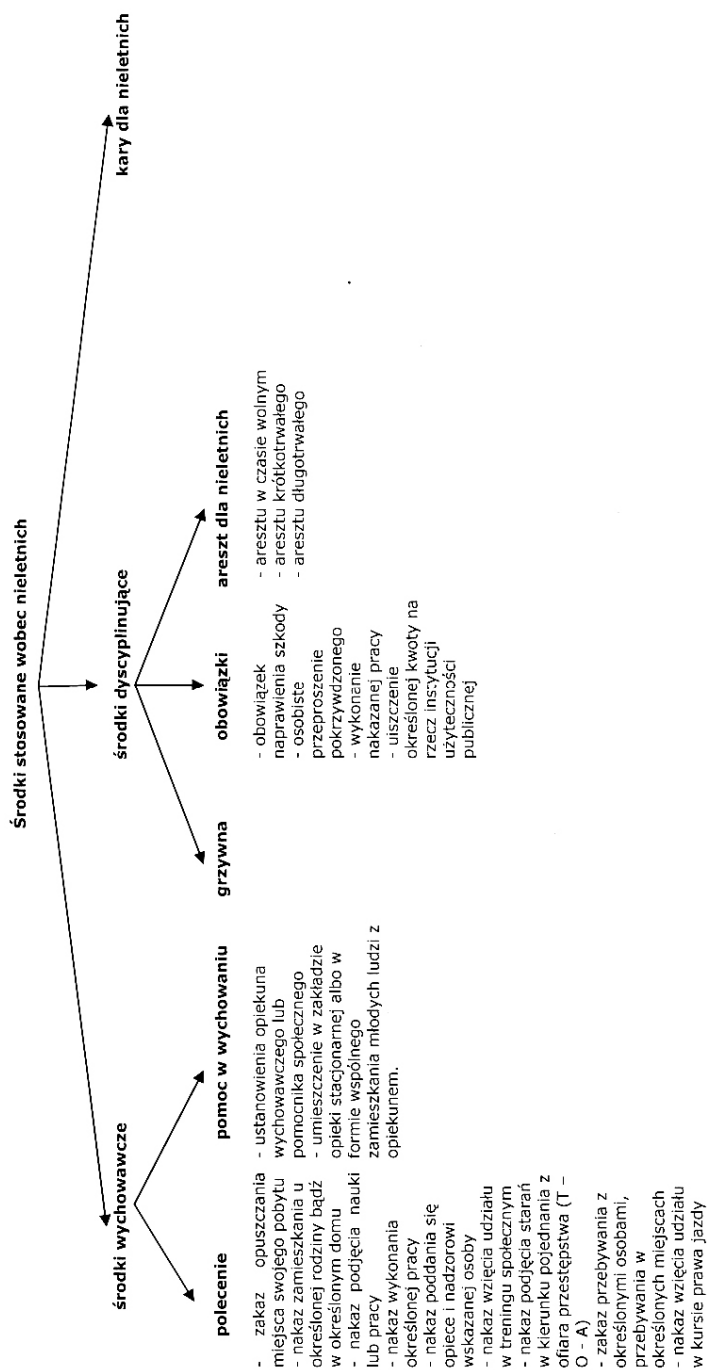
Polecenie (*Weisungen*) § 10 JGG – to nakazy i zakazy, które regulują tryb życia nieletniego i mają za zadanie zabezpieczyć wychowanie nieletniego. Sędzia może zastosować:

- zakaz opuszczania miejsca swojego pobytu,
- nakaz zamieszkania u określonej rodziny bądź w określonym domu,
- nakaz podjęcia nauki lub pracy,
- nakaz wykonania określonej pracy,
- nakaz poddania się opiece i nadzorowi wskazanej osoby,
- nakaz wzięcia udziału w treningu społecznym,
- nakaz podjęcia starań w kierunku pojednania z ofiarą przestępstwa (*Täter–Opfer–Ausgleich*)³¹,
- zakaz przebywania z określonymi osobami, przebywania w określonych miejscach,
- nakaz wzięcia udziału w kursie prawa jazdy.

Pomoc w wychowaniu (*Hilfe zur Erziehung*) – na podstawie § 12 JGG sędzia może po wysłuchaniu Urzędu ds. Młodzieży zastosować wobec nieletniego pomoc w wychowaniu, jeśli zachodzą przesłanki określone w KJHG. Pomoc w wychowaniu, jak widać na schemacie umieszczonym na stronie 115, określają przepisy §§ 27–35 KJHG. Jej formy to: doradztwo wychowawcze, społeczna praca grupowa (będąca środkiem analogicznym do polecenia uczestnictwa w treningu umiejętności społecznych orzeczanego na podstawie § 10 i nr 6 JGG), ustanowienie pomocnika wychowawczego i opiekuna lub pracownika opieki (środek analogiczny do ustanowienia obowiązku poddania się opiece i nadzorowi określonej osoby lub opiekuna wychowawczego na podstawie § 10 i nr 5 JGG), społeczno-pedagogiczna pomoc rodzinie, wychowanie w grupach dziennych, opieka w pełnym wymiarze czasu, wychowanie w domu wychowawczym, intensywne nadzory nad indywidualnym przypadkiem.

W przypadku ustawy o pomocy młodzieży – KJHG skorzystanie z określonych form pomocy ma charakter czysto dobrowolny, natomiast w przypadku JGG ma ono charakter ingerencyjny, przymusowy, a sąd orzeka zastosowanie wobec nieletniego pomocy w wychowaniu jako zobowiązanie nieletniego.

³¹ *Täter–Opfer–Ausgleich* to instytucja podobna do mediacji w polskim systemie prawnym; szerzej na ten temat zobacz np. Recht A–Z, Fachlexikon für Studium, Ausbildung und Beruf, Bonn 2007 (<http://www.toa-bremen.de>).

Źródło: Opracowano na podstawie Ustawy o sądownictwie dla nieletnich - JGG

Na mocy ustawy o sądach dla nieletnich wobec nieletniego, który odpowiada na podstawie JGG, sąd może zastosować pomoc w wychowaniu w dwóch formach:

- ustanowienia opiekuna wychowawczego lub pomocnika społecznego. Opiekun społeczny, pomocnik wychowawczy powinien służyć nieletniemu wsparciem w uporaniu się z własnymi problemami rozwojowymi, poprzez budowanie bądź odbudowywanie jego więzi społecznych z najbliższym środowiskiem a także wspierać rodzinę w procesie usamodzielnienia się od opiekuna,
- umieszczenie w zakładzie opieki stacjonarnej albo w formie wspólnego zamieszkania młodych ludzi z opiekunem.

Sędzia określa czas wykonania polecenia przez nieletniego. Czas ten nie powinien przekraczać 2 lat, a przy nakazie poddania się nadzorowi i opiece 1 roku. Sędzia może zmienić polecenie lub przedłużyć czas ich wykonywania do 3 lat, jeśli jest to uzasadnione wychowawczo. W przypadku zawinionego niewykonywania poleceń, sąd poucza nieletniego o następstwach zawinionego działania wbrew orzeczeniu, ostatecznie sędzia może orzec wobec nieletniego środek dyscyplinujący w postaci aresztu dla nieletnich (§ 11).

2. Środki dyscyplinujące (*Zuchtmitteln*)

Na mocy § 13 JGG sędzia orzeka środki dyscyplinujące, kiedy kara jest niewskazana, a koniecznym jest uświadomienie nieletniemu popełnionej przez niego krzywdy. Pierwszym z tych środków jest grzywna (*Verwarnung*).

Drugim z nich są obowiązki (*Auflagen*), do których należą:

- obowiązek naprawienia szkody,
- osobiste przeproszenie pokrzywdzonego,
- wykonanie nakazanej pracy,
- uiszczenie określonej kwoty na rzecz instytucji użyteczności publicznej (tylko wtedy, kiedy nieletni popełnił lekkie przestępstwo, a kwota należności pochodzi ze środków własnych nieletniego, stanowi zysk z przestępstwa albo wynagrodzenie, które powinno być nieletniemu odebrane).

W przypadku zawinionego niewykonywania nałożonych obowiązków, sąd może orzec wobec nieletniego środek dyscyplinujący w postaci aresztu dla nieletnich (*Jugendarrest*) na czas nie dłuższy niż 4 tygodnie (§ 15). Na mocy § 16 JGG może on być orzekany w formie:

- aresztu w czasie wolnym (orzekany na ten czas w wymiarze jednego lub dwóch dni w tygodniu),
- aresztu krótkotrwałego (wymierzany zamiast aresztu czasu wolnego, kiedy jest to celowe ze względów wychowawczych i nie przynosi uszczerbku związanego z niewykonywaniem obowiązku szkolnego i obowiązków związanych z pracą nieletniego),
- aresztu długotrwałego (orzekany jest od jednego do czterech tygodni).

Areszt powinien być orzekany tylko wtedy, kiedy cele wychowawcze nie mogą być osiągnięte innymi środkami wychowawczymi – § 72 JGG.

3. Kary dla nieletnich (*Jugendstrafe*)

Na mocy § 91 JGG celem wykonania kary pozbawienia wolności dla nieletnich jest wychowanie nieletniego, czyli doprowadzenie do wywołania w pełni świadomych zmian w jego życiu, tak aby w przyszłości nie popełniał przestępstw. Celem jest więc resocjalizacja.

JGG w zakresie wykonywania kary pozbawienia wolności w zakładach karnych dla nieletnich odsyła do ustawy o wykonywaniu kary pozbawienia wolności i pozbawiających wolności środków poprawczych i zabezpieczających – *StrafVollzugsGesetz*. Nieletni w wieku 14–17 lat mogą być skazani na karę od 6 miesięcy do 5 lat. W przypadkach bardzo poważnych przestępstw, za które osoby dorosłe mogą być ukarane karą powyżej 10 lat pozbawienia wolności, górna granica kary może osiągnąć lat 10. W przypadku osób w wieku 18–20 lat skazanych na podstawie JGG maksymalne wysokość kary pozbawienia wolności wynosi 10 lat.

Wśród odbywających karę pozbawienia wolności w niemieckich zakładach karnych około 11% stanowią nieletni skazani na karę dla nieletnich. W 2007 r. karę dla nieletnich orzeczoną na mocy JGG odbywały 6989 osoby³².

Kara wykonywana jest w zakładach karnych dla nieletnich – *Jugendstrafvollzugsanstalt*, najczęściej jednak organizowanych jako oddziały zakładów karnych dla dorosłych. Zakłady te przeznaczone są zasadniczo dla nieletnich, dla młodocianych oraz dla tzw. młodych dorosłych 21–24 r.ż., którzy ze względu na szczególne okoliczności mogą odbywać karę w zakładach dla nieletnich.

Zaprezentowany, z konieczności tylko w swych najistotniejszych elementach, niemiecki system reakcji na zachowania przestępcze i dewiacyjne nieletnich jest systemem żywym, zmieniającym się. Na bazie, często dość już leciwych uregulowań, ewoluuje, dostosowując się do wymogów rzeczywistości i osiągnięć nauki, pokazując jak istniejący porządek prawny można wypełnić nowymi treściami. Wydaje się, że wiele uregulowań w nim zawartych może stanowić inspirację dla naszego ustawodawcy w trakcie prac nad przygotowywaną reformą polskiego systemu wymiaru sprawiedliwości w stosunku do nieletnich.

---

³² Dane za: Statistisches Bundesamt Deutschland (<http://www.destatis.de/jetspeed/portal/cms>).

Bibliografia

1. Adamski A., Bojarski J., Chrzczonowicz P., Filar M., Girdwoyń P., Prawo karne i wymiar sprawiedliwości państw Unii Europejskiej, Toruń 2007.
2. Chomiuk-Żywalewska A. M., Instytucja „sądów uczniowskich” w Niemczech jako alternatywne rozwiązanie przeciwdziałania przestępczości nieletnich, *Prokuratura i Prawo* 2008, nr 3.
3. Cuff D., Dziecko na ulicy, Warszawa 2006.
4. Dunkel F., *Juvenile Justice In Germany: Between Welfare and Justice*, (w:) Junger-Tas J., Decker S. H. (red.), *International Handbook of Juvenile Justice*, Springer 2006.
5. Hillenbrand C., *Pedagogika zaburzeń zachowania*, Gdańsk 2007.
6. Heinz W., Sądownictwo dla nieletnich a zapobieganie nieprzystosowaniu społecznemu nieletnich w Republice Federalnej Niemiec (z uwzględnieniem procesów selekcji oraz diversion), *Studia Prawnicze* 1988, nr 1–2.
7. Jedejko M., Instytucyjne formy pomocy socjalnej i wychowawczej w Darmstadt, *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze* 1982, nr 2.
8. Juras R., Aspekty wychowawcze i karne w prawie niemieckim w odniesieniu do nieletnich i młodocianych przestępców, *Przegląd Więziennictwa Polskiego* 2002, nr 34–35.
9. Kalinowski M., Przykłady praktycznych modeli resocjalizacyjnych w różnych krajach, (w:) B. Urban, J. M. Stanik (red.), *Resocjalizacja*, t. I, Warszawa 2007.
10. Kalinowski M., *Resocjalizacja nieletnich w państwach europejskich i pozaeuropejskich*, Warszawa 2005.
11. Kurzej A., *Dzieci ulicy*, Kraków 2008.
12. Kuształ J., Polsko-niemiecki projekt pomocy młodzieży w Grójcu nad Dunajcem, *Auxilium Sociale* 2005, nr 2 (34).
13. Kuształ J., *System resocjalizacji młodzieży niedostosowanej społecznie w Polsce i w Niemczech*, Kraków 2008.
14. Kuształ J., *Zapobieganie marginalizacji społecznej młodzieży – doświadczenia niemieckie*, (w:) Kubik W. SJ, Urban B. (red.), *Uwarunkowania i wzory marginalizacji społecznej współczesnej młodzieży*, Kraków 2005.
15. *Recht A–Z, Fachlexikon für Studium, Ausbildung und Beruf*, Bonn 2007.
16. Stańdo-Kawecka B., Cele wykonywania kary pozbawienia wolności w krajach europejskich, *Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych* 2007, nr 1.
17. Stańdo-Kawecka B., *Prawo karne nieletnich. Od opieki do odpowiedzialności*, Wydawnictwo Wolters Kluwer 2007.

18. Streetworking – teoria i praktyka, Elżbieta Bielecka (red.), Pedagogika Społeczna 2005, nr 4.
19. Szarek M., Działalność instytucji pozarządowych zajmujących się opieką nad dzieckiem i rodziną w regionie Essen w RFN, Opieka–Wychowanie–Terapia 1991, nr 4.
20. Szarek M., Działalność świetlicy miejskiej w Offenbach, Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze 1999, nr 3.
21. Urbaniak-Zajac D., Praca z młodzieżą niedostosowaną społecznie. Doświadczenia niemieckie, Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze 1996, nr 6.
22. Wiegand M., Sozialsystem und social Arbeit in der Bundesrepublik Deutschland, Frankfurt am Main 1999.
23. <http://bundesrecht.juris.de/jgg/index.html>.
24. <http://www.kindex.de/pro/index~mode~gesetz~value~kjhg.aspx#P57>.
25. <http://www.internationaler-bund.de>.
26. <http://www.destatis.de/jetspeed/portal/cms>.
27. <http://www.mobile-jugendarbeit-stuttgart.de>.
28. <http://www.toa-bremen.de>.
29. <http://www.uni-konstanz.de/rf/kis/heinz-sanktionen-jugendstrafrecht-24-thesen.htm>.